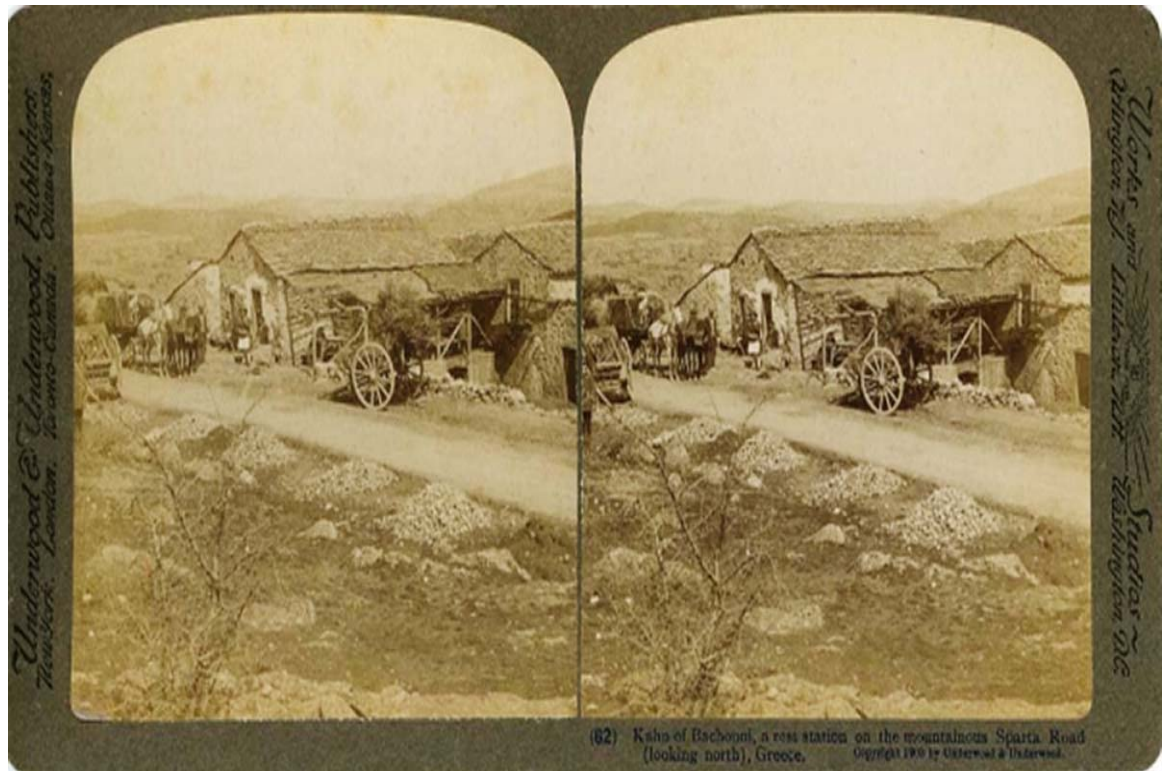

Οι ορεινές διαδρομές & Τα αγροτικά Χάνια της Άρτας

Αναστασία Γ. Καρρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρόλογος
2. Γενικό Ιστορικό Πλαίσιο
3. Τύποι Σταθμών
 - 3.1 Τα μεγάλα Τουρκικά χάνια ή караβάν σεράγια
 - 3.2 Τα κοινά χάνια των πόλεων
 - α) Τυπικά Εμπορικά Χάνια
 - β) Απλά Λαϊκά Χάνια Ζώων
 - 3.3 Τα αγροτικά χάνια
 - α) Με αυλή
 - β) Χωρίς αυλή
4. Το οδικό δίκτυο στο νομό Άρτης
5. Ο διαδρομή Άρτα - Καλαρρύτες, τα χάνια & οι αγωγιάτες
 - 5.1 Τα αγροτικά χάνια στη διαδρομή Καλαρρύτες - Άρτα
6. Η διαδρομή Άρτα - Αστροχώρι - Γέφυρα Κοράκου
 - 6.1 Τα αγροτικά χάνια στη διαδρομή Άρτα - Γέφυρα Κοράκου
7. Η διαδρομή Άρτα - Βουργαρέλι - Θεοδώριανα
 - 7.1 Τα αγροτικά χάνια στη διαδρομή Άρτα - Θεοδώριανα
8. Η διαδρομή Άρτα - Γέφυρα Πλάκας από τη δεξιά πλευρά του Αράχθου διά Ξεροβουνίου
 - 8.1 Τα αγροτικά χάνια στη διαδρομή Ξεροβουνίου
8. Επίλογος
9. Βιβλιογραφία

1.ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την περάτωση της συγκεκριμένης εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους Γεώργιο Κόρδα, Χρήστο Ντάλα, Βασίλειο Μπεσλικά, Δημήτρη Κραμπή, Λάμπρο Παπακοσμά, Αφροδίτη Κοντοδήμα, Βαγγέλη Κούσουλα και Γεώργιο Λιαπάτη για τις πολύτιμες πληροφορίες που μου παρείχαν, καθώς υπήρχαν ελάχιστες βιβλιογραφικές αναφορές σχετικά με τα αγροτικά χάνια κατά μήκος των διαδρομών από την πόλη της Άρτας προς τον ορεινό όγκο των Τζουμέρκων και των Ραδοβυζίων.

2. ΓΕΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, μετά την Γαλλική Επανάσταση το 1789, είναι η εποχή που στην Ευρώπη σημειώνεται η κατάλυση των φεουδαρχικών συστημάτων και η κατίσχυση της αστικής τάξης. Στον ελληνικό χώρο παράλληλα παρουσιάζεται ακμή με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και την καθιέρωση προστατευτικού κλίματος για τις ελληνικές εμπορικές και εφοπλιστικές δραστηριότητες - οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι και ο ναυτικός αποκλεισμός της Ευρώπης από τους Άγγλους δημιούργησαν πρόσθετες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη αστικών μορφών στην Ελλάδα. Μέσα στις συνθήκες αυτές, κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα, στον ελληνικό χώρο η αγροτική οικονομία αλλάζει μορφή και από «κλειστή» γίνεται εμπορευματική. Αυτό έχει σαν συνέπεια την ανάπτυξη της μονοκαλλιέργειας σε ορισμένες περιοχές και τη δημιουργία αξιόλογων κέντρων εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου. Στους χερσαίους αυτούς δρόμους - αρτηρίες ανάμεσα στα πιο σημαντικά κέντρα, η διακίνηση των εμπορευμάτων γινόταν την εποχή εκείνη με караβάνια.

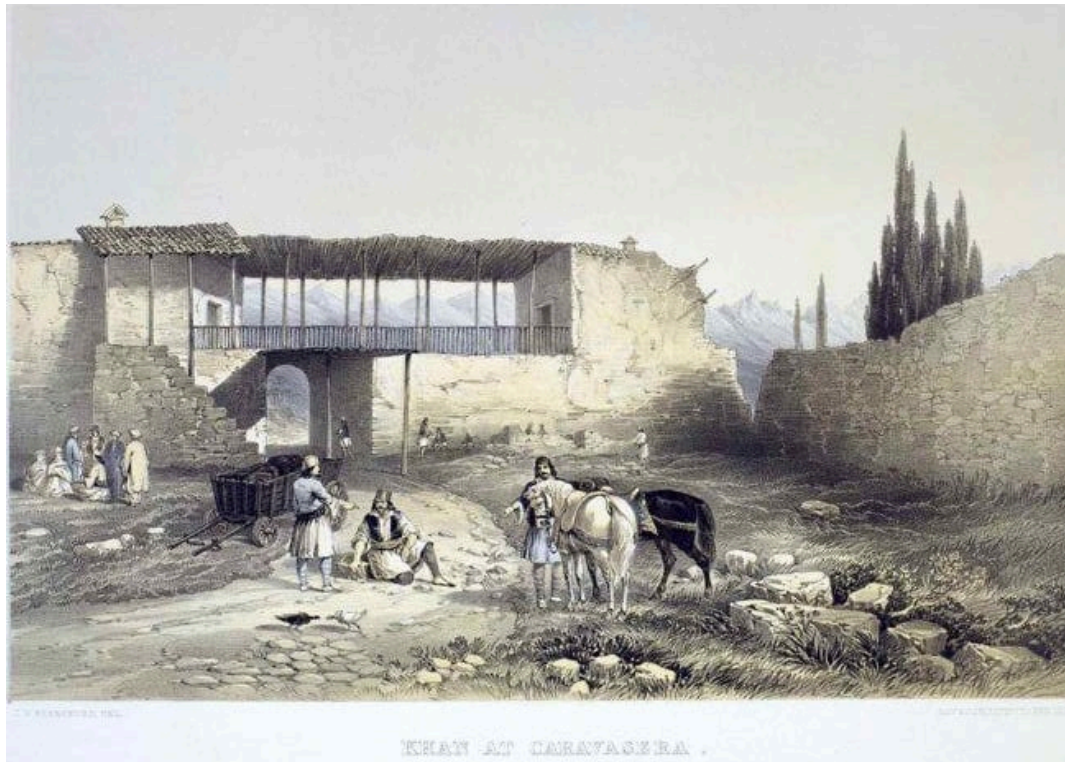
Πέρασμα караβανιού από τα απόκρημνα βουνά της Βαλκανικής (Thomas Allon engraving)

Με τη λέξη «Καραβάνια» εννοούμε τις κοινές πορείες που μαρτυρούνται από το 1398 μέχρι και το 1874 από τον C. Jirecek (1876), και δημιουργήθηκαν σαν συνέπεια της ανάγκης για ασφάλεια κατά τη διαδρομή. Η λέξη προέρχεται «από το περσικό Kar-ban=προστάτης των επιχειρήσεων (Enzyklopädie des

Islam, II, σ. 837) πέρασε στ' αραβικά με τον τύπο Kairavan, τον 14ο αιώνα μέσω του ανατολικού εμπορίου στους Ιταλούς ως Carauana, ως garaunus πέρασε σε εμάς και στα σλαβικά μετασηματίστηκε σε Karavane. Για την εξυπηρέτηση των караβανιών δημιουργήθηκε ένα δίκτυο σταθμών, γνωστών με το όνομα χάνια και караβάν σεράγια.

Η οργάνωση των εμπορικών δρόμων γνώρισε ιδιαίτερη εξέλιξη στον ισλαμικό κόσμο. Τα πρώτα φιλανθρωπικά ιδρύματα της μουσουλμανικής θρησκείας ήταν τα ιμαρέτ, που αρχικά προορίζονταν αποκλειστικά για ασθενείς και δεινοπαθόντες. Αργότερα είναι γνωστά δύο διαφορετικά είδη σταθμών: το «καραβάν σεράι» και το «κουρσουμλί-χάν» (στο εξής: χάνι). Η λέξη караβάν σεράι ή παραφρασμένα караβάν σαράι σημαίνει μεγάλο και πολυτελή ξενώνα, κατάλυμα οδοιπόρων, μέγαρο, ανάκτορο των караβανιών. Το караβάν σεράι ως όρος, αλλά και ως είδος σταθμού κατά τη διαδρομή, είναι πολύ παλιότερο του χανιού. Τα караβάν σεράγια ήταν γνωστά στην Ανατολία από την εποχή των Σελτζουκιδών (1077-1308) και κυρίως από τη λεγόμενη «χρυσή εποχή» (1077-1243). Συνήθως προορίζονταν να προσφέρουν νυκτερινό κατάλυμα, ασφάλεια και ησυχία στους οδοιπόρους και κυρίως τα караβάνια. Ο χρόνος διαμονής σ' αυτά ήταν περιορισμένος συνήθως μια νύκτα. Παράλληλα προσφέρονταν σαν χώροι αγοράς και σε περίοδο πολέμου σαν αποθήκες προμηθειών και πολεμικού υλικού. Ανάλογα με τον τύπο της κάτοψης – με ανοικτό ή σκεπασμένο αίθριο – διακρίνονται αντίστοιχα σε θερινά και χειμερινά. Από το 16ο αιώνα και μετά μια άλλη σημαντική διαφορά είναι η εμφάνιση στα οθωμανικά караβάν σεράγια καταστημάτων στο ισόγειο, εσωστρεφών στην αρχή, εξωστρεφών αργότερα. Αυτό είχε σαν συνέπεια τη διαφορετική διαμόρφωση της λειτουργίας τους – το караβάν σεράι αρχίζει να λειτουργεί και σαν χώρος εμπορίου: bazar.

Ο όρος «χάν» είναι περσικής προέλευσης και σημαίνει «ξενώνας, ξενοδοχείο». Το χάνι με τη σημερινή του έννοια, ως σταθμός κατά τη διαδρομή, καθιερώθηκε γύρω στα 1550 από τον Ιμπραήμ, βεζίρη του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1520-1566). Πρόκειται για κτίσμα μικρότερο από το караβάν σεράι. Ο χρόνος διαμονής των ταξιδιωτών σ' αυτό ήταν μεγαλύτερος, μια που το χάνι χρησίμευε επιπλέον και σαν τόπος εμπορικών συναλλαγών και ανταλλαγής ιδεών.

Το Χάνι του Καρβασαρά-Γοργόμυλου, 1855, πίνακας του George Poer de la Beresford (Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη)

3. ΤΥΠΟΙ ΣΤΑΘΜΩΝ

Σύμφωνα με τις περιγραφές αξιόπιστων περιηγητών, όπως ο De la Motraye, ο Choiseul Gouffier, ο Chandler και ο Βουέ, τα χάνια κατανέμονται σε τρεις βασικές κατηγορίες:

3.1. Τα μεγάλα τουρκικά χάνια ή караβάν σεράγια

Στην πρώτη κατηγορία, στα караβάν σεράγια, ανήκουν συνήθως μεγάλα διώροφα (και σπάνια τριώροφα) οικοδομήματα, εξ ολοκλήρου λιθόκτιστα, με πλούσια εσωτερική διακόσμηση και έντονο μνημειακό χαρακτήρα. Τα κτίσματα αυτά συναντώνται περισσότερο στην Ασία και σπάνια στη Βαλκανική. Είναι συνήθως κτίσματα ανεξάρτητα - δεν εντάσσονται στον υπάρχοντα πολεοδομικό ιστό - γι' αυτό και το σχήμα της κάτοψής τους είναι ορθογώνιο. Το караβάν σεράι σαν αρχιτεκτονικός τύπος ακολουθεί την αρχή οργάνωσης του χώρου γύρω από μία αυλή με ελάχιστα ανοίγματα στο εξωτερικό (αμυντική οργάνωση). Χαρακτηριστική είναι η ύπαρξη του κεντρικού στοιχείου της αυλής: συνήθως ένα τζαμί (τύπου meşcit) ή μια μνημειώδης κρήνη (cesme), αλλά συχνά και ένα αιωνόβιο δένδρο, λεύκα ή πλάτανος. Τα δωμάτια, ισόγεια ή ανώγεια, σε αριθμό που κυμαίνονταν από

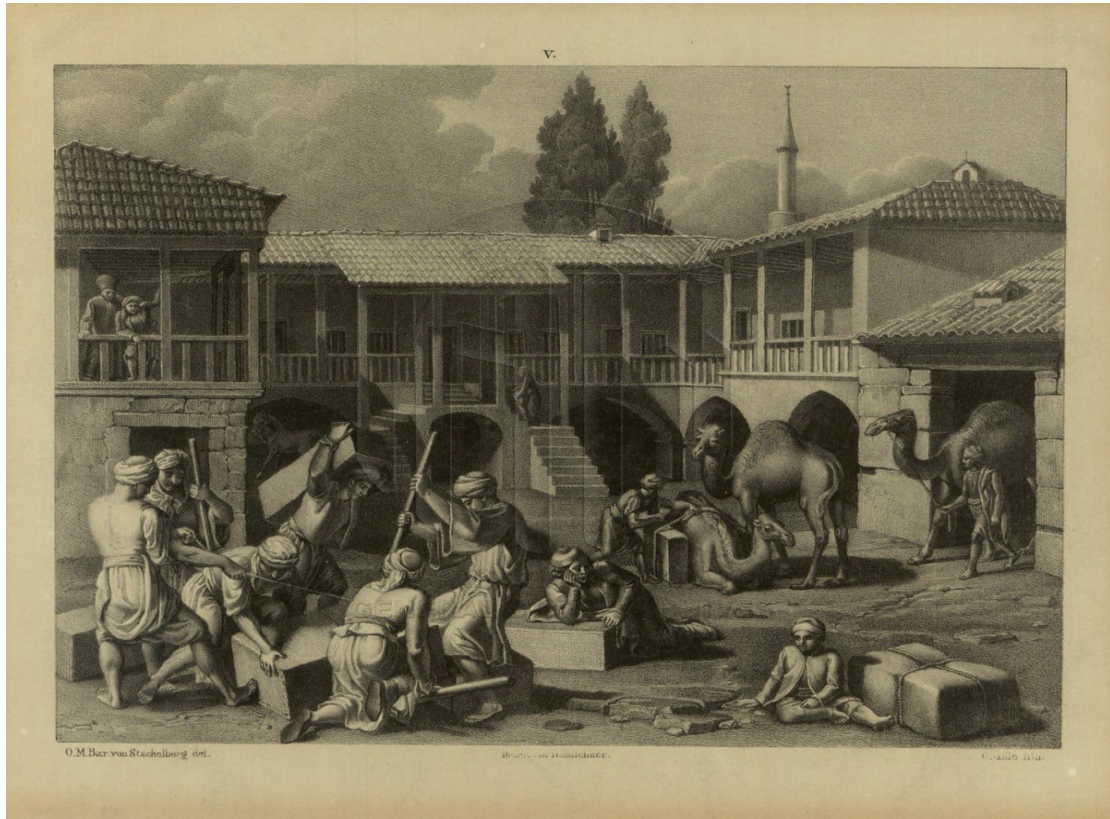
20-30 ή και περισσότερα, άλλοτε με τζάκι κι άλλοτε χωρίς, διατάσσονταν γύρω από την εσωτερική αυλή. Η πρόσβαση σ' αυτά γινόταν από στοά που περιέβαλε την αυλή. Σκάλες συνέδεαν τις ισόγειες με τις ανώγειες στοές. Τα παράθυρα των ισόγειων δωματίων ήταν στραμμένα προς τη στοά, ενώ των ανώγειων και προς το δρόμο. Στην πλευρά του караβάν σεραγιού που βρισκόταν απέναντι από αυτή της εισόδου, στο ισόγειο, πίσω από τα δωμάτια, υπήρχε ενιαίος μακρόστενος, συνήθως μονώροφος χώρος για τα υποζύγια και τα εμπορεύματα. Στις άλλες τρεις πλευρές του κτίσματος, που ανοίγονταν σε κεντρικούς δρόμους, μπροστά από τα δωμάτια του ισόγειου υπήρχαν συνήθως μονώροφα μαγαζιά.

3.2. Τα κοινά χάνια των πόλεων α) τυπικά εμπορικά, β) απλά λαϊκά «χάνια ζώων»

Στη δεύτερη κατηγορία, στα κοινά χάνια των πόλεων, ανήκουν κτίρια επίσης λιθόκτιστα, ως επί το πλείστο διώροφα, που μπορούν να θεωρηθούν εξέλιξη αυτών της προηγούμενης κατηγορίας. Με την προσθήκη μιας επιπλέον λειτουργίας – της εμπορικής – στη μέχρι τότε αρχιτεκτονική τους δομή, τα κοινά χάνια των πόλεων χαρακτηρίζονται σαν τυπικά εμπορικά. Με το πέρασμα του χρόνου μάλιστα, σε οικονομικά αναπτυγμένες πόλεις (Θεσσαλονίκη, Σμύρνη), σε πολλά από τα εμπορικά χάνια παρατηρείται ολοκληρωτική αλλαγή της λειτουργίας τους: από κατάλυμα των ταξιδιωτών μετατρέπονται σε εμπορικές στοές, όπου στεγάζονται ιδιοκτήτες και εμπορεύματα. Εξαιτίας δε της προσαρμογής του στο «δυναμικό» ιστό των οθωμανικών πόλεων, έχουν σχεδόν πάντα πολυγωνικό σχήμα κάτοψης. Ήταν κτίσματα που προσφέρονταν σαν σταθμοί μεταφορικών μέσων, αποθήκες εμπορευμάτων, χώροι διαμονής, αλλά και εμπορικών συναλλαγών. Όπως προαναφέρθηκε, στις αναπτυγμένες πόλεις, με το πέρασμα του χρόνου, πολλά από τα χάνια χρησιμοποιήθηκαν και σαν εμπορικές στοές. Σ' αυτές ήταν συνήθως εγκαταστημένοι επαγγελματίες της ίδιας συντεχνίας. Άλλες φορές μερικά χάνια χρησίμευαν σαν μόνιμες κατοικίες, ενώ στο ισόγειό τους λειτουργούσαν καπηλειά. Τα αστικά χάνια συνήθως βρίσκονταν κοντά στην περιοχή της αγοράς – μόνιμης ή περιοδικής – ή στην κατάληξη εμπορικών δρόμων που οδηγούσαν σε μεγάλα εμπορικά κέντρα.

Σε γενικές γραμμές το τυπικό χάνι της εποχής διατηρεί τον τύπο ανάπτυξης γύρω από μια αυλή, στην οποία όμως τις περισσότερες φορές λείπει το κεντρικό στοιχείο: το τζαμί, η κρήνη ή το δένδρο. Πρόκειται για κτίριο συνήθως διώροφο, όχι όμως πάντα λιθόκτιστο και στους δύο ορόφους. Συνήθως ο δεύτερος όροφος είναι ελαφρά κατασκευή με τούβλα ή τσατμά (μπαγδατι) δηλαδή ελαφράς τοιχοποιίας από λάσπη και ξύλα ή καλάμια. Είδος τσατμά είναι και η «μπαγδατι». Η στέγη του τυπικού χανιού, σε αντίθεση με του караβάν σεραγιού που ήταν μολυβοσκεπάστη (σύμφωνα με τη γνωστή ειδική κατασκευή της μουσουλμανικής τέχνης), τις πιο πολλές

φορές είναι κεραμιδένια. Στο μέσο της μιας πλευράς του κτίσματος, αυτής που βρισκόταν προς το δρόμο, υπήρχε η πύλη της εισόδου η λεγόμενη «χάν καπουσού», συνήθως θολωτή και επιμήκης. Από εδώ γινόταν η πρόσβαση στο χάνι με τα υποζύγια ή τις άμαξες.

Λιθογραφία η οποία απεικονίζει ντόπιους σε ένα χάνι στη Κόρινθο οι οποίοι ασχολούνται με τις χειρονακτικές εργασίες τους, φορτώνοντας δέματα στις καμήλες τους. Σχεδιαστής: [Stackelberg, Otto Magnus Baron von], Χαράκτης: [Gille, C], Εκδότης: [Helmlehner], Τόπος έκδοσης χαρακτηριστικού: [Berlin]

Η είσοδος έμενε όλη τη μέρα ανοικτή, ενώ το βράδυ, για λόγους ασφάλειας, έκλεινε με βαριά ξύλινη ή σιδερένια πόρτα, την «πορτάρα». Αυτή από την εσωτερική πλευρά, της αυλής, έκλεινε με σιδερένιες αμπάρες, τα «κολντεμίρια». Στην πίσω πλευρά του χανιού, απέναντι από αυτή της κεντρικής πύλης, υπήρχαν στο ισόγειο οι στάβλοι, «αχούρια», και οι αποθήκες χόρτου που είχαν πρόσβαση από την αυλή. Στο υπόλοιπο τμήμα του ισογείου και προς τη μεριά του δρόμου υπήρχαν μαγαζιά – συνήθως καπηλειά, αλλά και φούρνοι, μπακάλικα, «ναλμπάντηδες» (=πεταλωτήδες) ή «παϊτάρηδες» (πρακτικοί κτηνίατροι). Στα δωμάτια, που βρίσκονταν στον όροφο, η είσοδος γινόταν από σκεπαστή στοά, το «χαγιάτι», που έβλεπε μέσα στην αυλή του χανιού. Το χαγιάτι σ' όλο τούτο μήκος έκλεινε με «μπαρμακλήκια» (=κιγκλιδώματα) ξύλινα. Τα δωμάτια συνήθως δεν είχαν όλα τις ίδιες διαστάσεις, αλλά υπήρχαν «οντάδες» (= μεγάλα δωμάτια) και

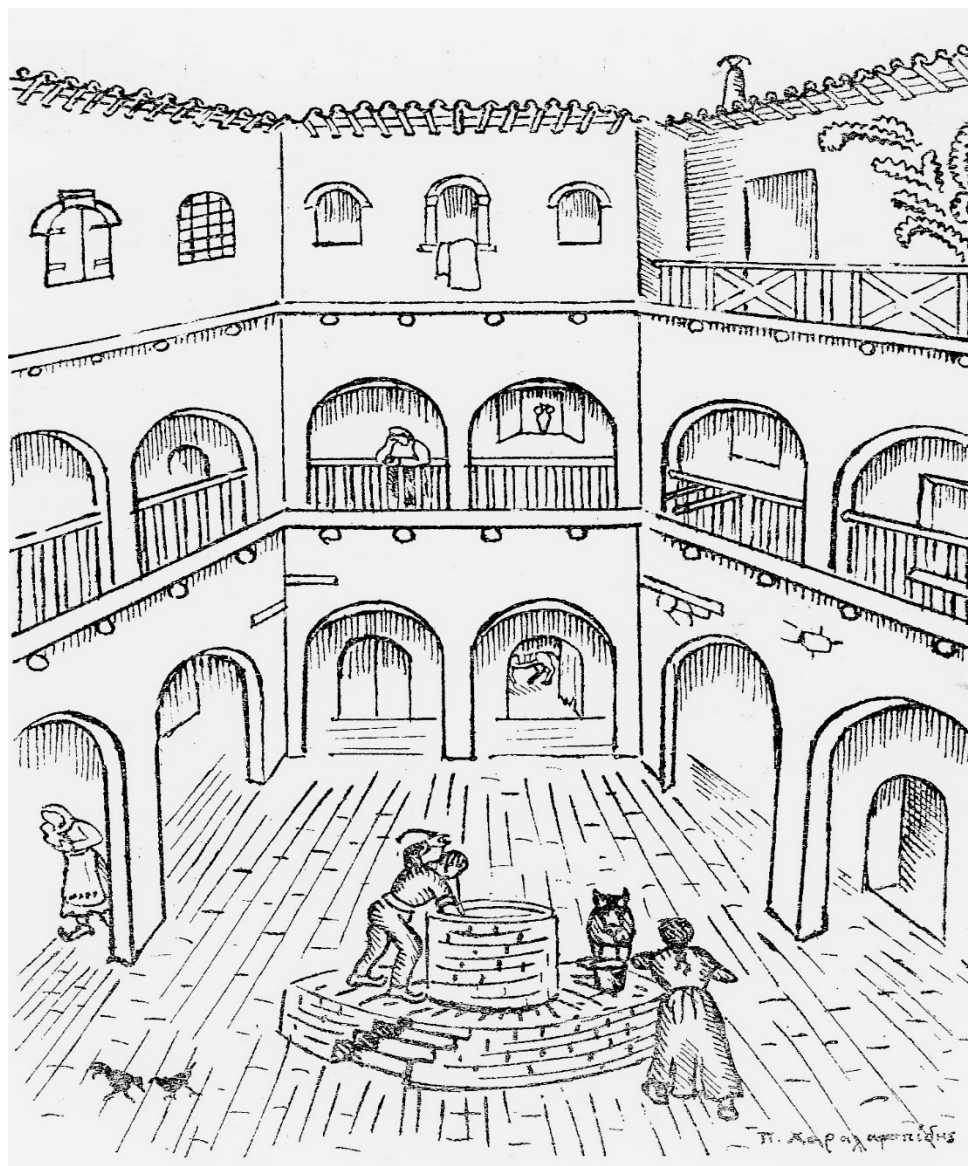
«ονταδάκια» (= μικρά δωμάτια) προορισμένα για εμπόρους ή απλούς ταξιδιώτες. Μερικές φορές ένα ή δύο δωμάτια του χανιού θερμαινόταν με τζάκι.

Άρτα 1917: Το γνωστό κι από ένα σκαρίφημα του Α. Ορλάνδου "Χάνι του Μιχάλη", ένα από τα πολυάριθμα πανδοχεία της παλιάς Άρτας. Το κτίριο, που βρίσκονταν κοντά στο ιστορικό γεφύρι, διέθετε όπως όλα τα χάνια, ευρύχωρη αυλή, στην οποία οδηγούσε φαρδιά τοξωτή αυλόθυρα. Στην πτέρυγά του προς το δρόμο υπήρχαν καταστήματα, όπως το κρεοπωλείο που διακρίνεται αριστερά. Στον όροφο υπήρχαν δωμάτια διατεταγμένα, όπως φαίνεται, γύρω από μια υαλόφρακτη κρεββάτα. Ένα δωμάτιο προεξείχε σχηματίζοντας «σαχνισί», με το πάτωμά του να στηρίζεται στους δυο ραδινούς λίθινους κίονες του προπόλου, που βρίσκονταν εμπρός από την αυλόθυρα. (Φωτο Αριστοτέλης Ζάχος & Περιγραφή Σ. Μαμαλούκος, Καθηγητής Αρχιτεκτονικής, Παν. Πατρών)

Εκτός όμως από τα τυπικά εμπορικά χάνια των πόλεων υπήρχαν και τα απλά λαϊκά ή χάνια ζώων που ήταν κτίσματα μικρότερης κλίμακας. Συνήθως μονώροφα, χωρίς ιδιαίτερο εσωτερικό ή εξωτερικό γνώρισμα και κατασκευασμένα από μπαγδατί. Χρησίμευαν κύρια σαν λαϊκές κατοικίες ή για στάβλισμά των ζώων στην εσωτερική τους αυλή και διαμονή των ταξιδιωτών στο μοναδικό πολλές φορές δωμάτιο που διέθεταν. Τα χάνια ζώων μπορούν να θεωρηθούν σαν συμπληρωματικά των τοπικών εμπορικών, εξαιτίας του ότι χρησίμευαν για διαμονή των χωρικών που έρχονταν στην πόλη από την παραμονή της ημέρας της εβδομαδιαίας λαϊκής αγοράς. Τα απλά λαϊκά χάνια ή «χάνια ζώων» κυρίως βρίσκονταν σε μικρά επαρχιακά κέντρα ή πάνω σε δρόμους όχι πολυσύχναστους. Είναι κτισμένα στον τύπο του ισόγειου χανιού γύρω από μία κεντρική αυλή. Αποτελούνται από μικρούς

συνεχόμενους κλειστούς χώρους οργανωμένους γύρω από έναν κεντρικό ανοικτό, μέσα σε μάντρες ή περιτοιχισμένες αυλές.

Εσωτερικό χανιού στα Γιάννινα - Ηπειρωτική Εταιρεία, τχ. 149, 1989

Στην πόλη της Άρτας υπήρχαν πολλά χάνια καταγραφή των οποίων έχει γίνει από τον Κ. Τσιλιγιάννη στο βιβλίο του «Σεργιάνι στην παλιά Άρτα» (Τσιλιγιάννης, 2013). Τα παλαιότερα χάνια ήταν : στην ανατολική πλευρά της πόλης το μεγάλο χάνι του Καπούτση και στη δυτική το χάνι της Ι. Μονής Κάτω Παναγιάς. Όσον αφορά το τελευταίο, από μια χειρόγραφη ενθύμηση σε λευκό φύλλο παλαιού βιβλίου με τίτλο «Διδαχαι» του Ηλία Μηνιάτη στη βιβλιοθήκη της Μονής Κάτω Παναγιάς Άρτης πληροφορούμαστε ότι το 1864 ο Ηγούμενος της Κάτω Παναγιάς Χρυσάνθος τελειοποίησε το ξενοδοχείο που ήταν στο Μουχοούσι και αφού αγόρασε από τους αδελφούς Ζέρβα το μισό παντοπωλείο στην ενορία Παντοκράτορα, ενέγειρε νέες οικοδομές και άλλο

ωραίο ξενοδοχείο. Πρόκειται για την παλαιότερη γραπτή μαρτυρία σχετικά με τα χάνια στην πόλη της Άρτας.(Καιροφύλας, 1929)

“Το χάνι του Σιαδήμα, κοντά στην Αγία Σοφιά, 1960” (ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΑΡΤΑ, Τ. Βαφιάς)

“Το χάνι του Σιαδήμα στην οδό Αγίας Σοφίας, εκατό μέτρα από την πλατεία Μονοπωλίου, είχε μικρό εσωτερικό χώρο για χάνι, όπου έμεναν φορτηγά ζώα και κάρα και εσωτερικό πανδοχείο. Μετά, την λειτουργία του χανιού ανέλαβαν οι αδελφές του Σιαδήμα Μαρία και Πολυξένη, ως ιδιοκτήτριες του ακινήτου, οι οποίες έμεναν μόνιμα στα πάνω δωμάτια. Κάτω έμενε η οικογένεια Χαρίλαου Κατσούδα με τις τελευταίες ένοικες τη Μαρία και Πολυξένη Τσούνη.....Μπαίνοντας στην πόλη του χανιού δεξιά, υπήρχε υποτυπώδες καραμελάδικο. Εκεί ο Γιώργος Γούσιος κατασκεύαζε καραμέλες, τις οποίες πουλούσε ο ίδιος σ’ ένα πάγκο στο Μονοπλιό. Δίπλα υπήρχε η καρβουναποθήκη του Μήτση Αλέξη, ο οποίος ήταν γαμπρός του ράφτη Δημοσθένη Γκεσούλη, και ύστερα ήταν εκεί ο Ζαβιτσιάνος ο πεταλωτής, δίπλα στην οικία Ράπτη.” (Τσιλιγιάννης, 2013)

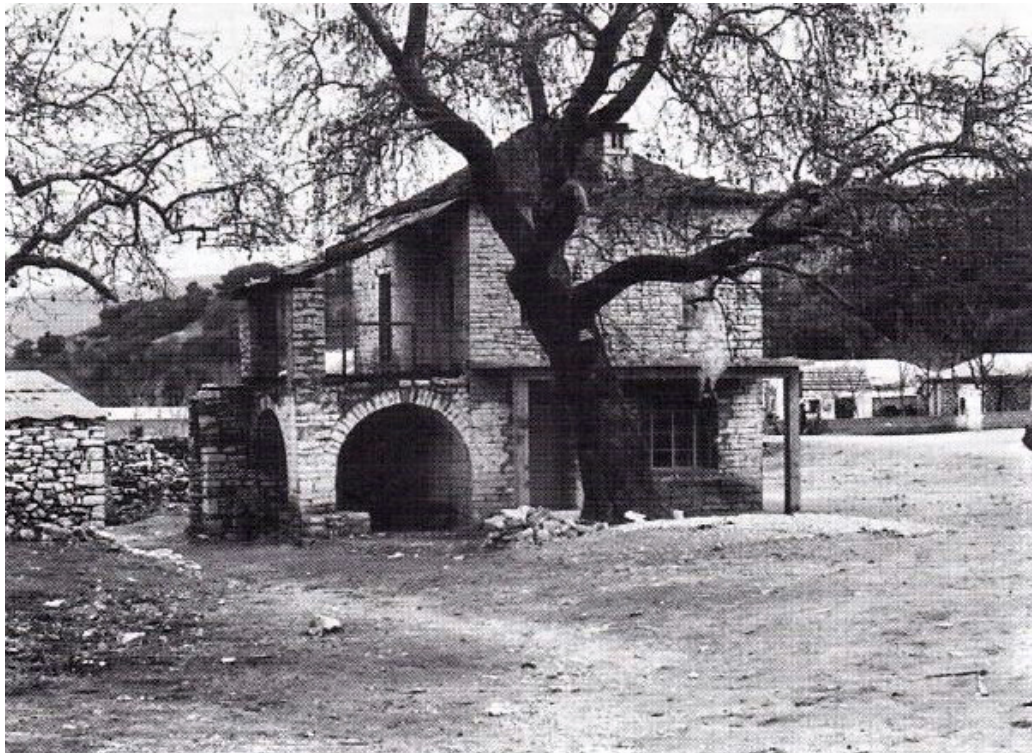
3.3. Τα αγροτικά χάνια- α) με αυλή, β) χωρίς αυλή.

Στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται τα χάνια της υπαίθρου ή αγροτικά χάνια. Πρόκειται για κτίσματα που ανάλογα με τον τύπο της κάτοψης διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες

- αυτά που διαθέτουν αυλή και

- τ' άλλα που είναι ένας απλός κλειστός χώρος προορισμένος για κοινή εξυπηρέτηση ταξιδιωτών και υποζυγίων ταξιδιωτών και υποζυγίων.

Σε αντίθεση με τα κοινά χάνια των πόλεων, τα αγροτικά χάνια ήταν κτισμένα έξω από τις πόλεις, σε χωριά ή στη διαδρομή των εμπορικών δρόμων. Πιο συγκεκριμένα, σε επίκαιρα σημεία της πορείας- στο μέσο ενός δάσους, πάνω σε πέραςμα (δερβένι) και πάντα κοντά σε πηγή, ρέμα ή βρύση. Πολλές φορές δίπλα ή και μέσα στο χάνι υπήρχε μικρό στρατιωτικό φυλάκιο, το «καραούλ». Τα αγροτικά χάνια σπάνια ήταν κτίσματα μεγάλων διαστάσεων, συνήθως μονώροφα, λιθόκτιστα ή κατασκευασμένα από «μπαγδατί». Αποτελούνταν από μια αυλή που στο βάθος έκλεινε από ένα χαμηλό στάβλο, ταυτόχρονα και αποθήκη του χανιού. Στο μπροστινό μέρος της αυλής υπήρχε κοινή αίθουσα, προορισμένη για ξενώνας, κουζίνα και κατοικία του «χαντζή». Πολύ σπάνια υπήρχαν δίπλα στην κοινή αίθουσα και ένα ή δύο δωμάτια επιπλέον, συνήθως για φιλοξενία σημαντικών προσώπων. Οι άλλες δύο πλευρές της αυλής έμεναν ελεύθερες από κτίσματα και περιβάλλονταν από πέτρινο τοίχο ύψους 1,50-2,00 μ.

Παλιό χάνι στο Κουτσελιό Ιωαννίνων (Βερτόδουλος,1995)

Να πως περιγράφει ο Hobhouse ένα χάνι στη διαδρομή Άρτα -Γιάννενα στις αρχές του 1800 :

«Στρίψαμε και μπήκαμε στο χάνι μούσκεμα από τη βροχή και εμείς και οι αποσκευές μας...το χάνι του Άγιο-Δημήτρη...πολύ καλό στάβλο...Ανεβήκαμε στο δωμάτιο από την ξύλινη σκάλα. Μαζί με τέσσερις Τουρκαλβανούς κι έναν παπά για συγκάτοικους. Δώσαμε να μας βράσουν μερικά αυγά στο μικρό κρασοπουλειό δίπλα στο Χάνι. Δώδεκα νομάτοι στο ίδιο δωμάτιο και όλοι, έξω από τον παπά και τον Κερκυραίο, κοιμήθηκαν με τα πιστόλια τους δίπλα στο μαξιλάρι, όχι τόσο από φόβο, όσο από συνήθεια. Το πρωί έβρεχε ραγδαία.»

Έτσι περιγράφει ο Hobhouse την άφιξη στο Χάνι του Άγιο-Δημήτρη (όπως το ονομάζει) με το φίλο του το Βύρωνα και το Φλέτσερ, το γκρινιάρη υπηρέτη του ποιητή. Η ημερομηνία ήταν 4 Οκτωβρίου 1809 και αυτό το παράξενο τριό νεαρών Εγγλέζων πήγαινε καβάλα από την Άρτα στα Γιάννινα, όπου ο Βύρων ήλπιζε να συναντήσει τον Αλή- Πασά.....Χάνι ονομαζόταν ένα πανδοχείο συνήθως με δύο πατώματα, μέσα σε μια αυλή. Το κάτω πάτωμα, που ήταν πέτρινο, ήταν στάβλος για τα άλογα, ενώ το επάνω, που ήταν ξύλινο, περιείχε ένα ή περισσότερα δωμάτια γυμνά από έπιπλα με κάγκελα που τον ανέβαιναν από μια εξωτερική σκάλα. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν σπαρτιάτικες. Το φαγητό, αν υπήρχε, ήταν απαίσιο, και κοιμόσουν σ' ένα δωμάτιο γεμάτο ποντικούς, κάτω από μια στέγη που έσταζε, με τον διαρκή φόβο να σε ληστέψουν. Κατά τη γνώμη του αιδεσιμότατου Thomas Smart Hughes, ενός ιδιότροπου και γκρινιάρη καθηγητή που ταξίδεψε στην ίδια περιοχή το 1913-14, το τουρκικό Χάνι ήταν «το ίδιο το άντρο της βρωμιάς». Αλλά ήταν το μόνο κατάλυμα που υπήρχε για τους ταξιδιώτες στις αγροτικές περιοχές κατά μήκος της δημοσίας, εκτός από τα μοναστήρια.....» (Ουώρντ, 1990).

Εκτός όμως από τον τύπο του αγροτικού χανιού με αυλή που περιγράψαμε, υπήρχε και δεύτερος, το αγροτικό χάνι χωρίς αυλή. Αυτό αποτελούνταν από δύο συνεχόμενους χώρους κτισμένους ο ένας πίσω από τον άλλο, που επικοινωνούσαν με ενδιάμεση πόρτα. Η είσοδος των ταξιδιωτών με τα υποζύγιά τους στο χάνι γινόταν δια μέσου του πρώτου χώρου, της κοινής αίθουσας, προς το δεύτερο, το στάβλο, όπου, αφού άφηναν ζώα και εμπορεύματα, επέστρεφαν στον πρώτο.

Χάνι στο δρόμο Πρέβεζα – Ιωάννινα "Preveza-Janina road, (Khan & curious rock", Atchley, Shirley Clifford, 1921, Ipeiros, British School at Athens, Digital Collection)

4.ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΑΡΤΗΣ

Τα ορεινότερα χωριά της Άρτας ευρίσκονταν παλαιότερα σε πολύ πρωτόγονη κατάσταση από άποψη συγκοινωνίας, υγιεινής και διατροφής. Οι αμαξιτοί δρόμοι ήταν μόνο στον κάμφο και έφταναν ως το Πέτα, το Πλατανόρεμα, τη Γραμμενίτσα και κοντά στους Κουμζιάδες. Όταν αργότερα έφτασε ο δρόμος στην Καλεντίνη, αυτό θεωρήθηκε μεγάλο γεγονός. (Διαμάντης, 1955)

Μια πρώτη περιγραφή σχετικά με το οδικό δίκτυο της περιοχής έχουμε από τον Νικόλαο Σχινά στο ΟΔΟΠΟΡΙΚΟΝ ΗΠΕΙΡΟΥ. Διαβάζουμε ενδεικτικά :

« Οδός Θ' - Ημιονική οδός από Πραμάντων εις Ιωάννινα.....Η προς ανατολάς κλιτύς, ούσα όλως απόκρημνος και βραχώδης, καλύπτεται υπό δαφνών, ερίκων και τινών συκών και μίαν μόνην παρέχει βατήν διάβασιν εις πεζόν ως και ετέρα , λίαν δυσχερή, εις τους ησκημένους δε μόνον εκ των εγχωρίων κατοίκων (σελ. 124-125).....Τέλος δε η προς ανατολάς κλιτύς, ούσα εντελώς απότομος και προς τον Άραχθον καταλήγουσα, τρεις μόνον παρέχει λίαν δυσχερείς διαβάσεις, τας μεν δύο πεζοίς και την μίαν τούτων λίαν ησκημένοις ζώοις (την από Φορτόσι εις γέφυραν Σκλούπου) την δε τρίτην αιξί και ησκημένοις λίαν των εγχωρίων.....» (Σχινάς, 1897)

Αργότερα, στα 1905, ο περιηγητής και μετέπειτα Νομάρχης Άρτης Σπουρίδων Παγανέλης γράφει στο βιβλίο του για την συγκοινωνία στην περιοχή των

Τζουμέρκων «.....Καίτοι εν τούτοις η Άρτα, και ο νομός της, είναι ο προσωρινός Βενιαμείν των εδαφικών εν Ηπείρω παραχωρήσεων, ουχ ήττον δεν έτυχε, παρά των γονέων, ουχί θωπείας τινός εξαιρετικής, αλλ' ουδέ της υπό της στοιχειώδους καν ευπρεπείας υπαγορευμένης μερίμνης. Μέχρι προ τινος, η από Καλενδίνης άχρις Αγνάντων οδός, ήτο μεν βατή δια τας αγρίας αίγας, αλλ' ήτο άβατος δια τους ανθρώπους και τα πολυάριθμα αυτών υποζύγια, τα μεταφέροντα τα προς την ζωήν επιτήδεια, και το άλας ιδίως, εις τα εσώτατα επαρχίας, πολλά τα κτηνοτροφικά είδη εξαγούσης. Από τινος χρόνου κατεστάθη, επί της παλαιάς οδού, οδός ημιονική, ή μάλλον επισκευάσθη στοιχειωδώς η προτέρα, αυτή αύτη ην ηκολούθησα, και ην είδομεν, ζευχθείσα και δια καλών γεφυρών, ων η της Καλενδίνης είναι αξία λόγου, σήμερον δε, εν ώρα θέρους, δύναται τις ν' ανέλθη από Πλατανορρεύματος μέχρις Αγνάντων, χωρίς προκαταβολικώς να προσφύγη εις τον ιερέα ή εις τον συμβολαιογράφον. Η από Αγνάντων μέχρι Πραμάντων οδός μειονεκτεί της προτέρας, αλλ' η από Πραμάντων μέχρι Καλαρρυτών είναι τοσοούτον ελεινή, κατά το πλείστον δυσχερώς βατή, ενίοτε δε και κινδυνώδης, ώστε η αγανάκτησις πνίγει, ανά παν βήμα, τον διαβάτην, η δε εντροπή υπερβαίνει την αγανάκτησιν, η εντροπή ναι ! δια κατάστασιν δημοσίας οδού, ζημιούσης σκληρώς αλλά δικαίως την φήμην και υπόστασιν πάσης πεπολιτισμένης Κυβερνήσεως» (Παγανέλης, 1905).

Μια πιο εκτενής αναφορά στο οδικό δίκτυο της Άρτης αρχίζει να γίνεται στα τεύχη του πρώτου περιοδικού που εκδόθηκε για την περιοχή το 1932, «Τα Αρτινά και Τζουμερκιώτικα Νέα». Διαβάζουμε χαρακτηριστικά στο δεύτερο τεύχος «..... Μέχρι του 1924 ουδείς ποτέ εγένετο λόγος περί αμαξιτής συγκοινωνίας των Τζουμέρκων με την Άρτα, με την οποίαν συνεκοινωνούν ταύτα διά της μόνης από Καλαρρυτών και παραλλήλως προς την μέχρι του 1912 οροθετικήν γραμμήν κατερχομένην δημοσίαν βατήν οδόν εβδομήκοντα περίπου χιλιομέτρων.....Το από 1 Ιανουαρίου 1925 εκδιδόμενον εν Ιωαννίνοις υπό του πατριωτικού συνδέσμου Πραμάντων περιοδικόν « Τα Τζουμέρκα» διά των εμπειριστατωμένων περί συγκοινωνίας μελετών του, πρώτον απέδειξεν ότι διά την διατροφήν και εν γένει διά την συντήρησιν είκοσι χιλιάδων Τζουμερκιωτών, καταβάλλονται κατ' έτος εις αγώγια μεταφοράς χρειωδών και κινήσεως επιβατών από Άρταν, Ιωάννινα, Τρίκαλα και τανάπαλιν είκοσι περίπου εκατομμύρια δραχμών και πρώτον εισηγήθη την κατασκευήν αμαξιτής συγκοινωνίας, υπό Τζουμερκιωτικής ει δυνατόν εταιρείας.....» Στα επόμενα τεύχη του περιοδικού συνεχίζονται άρθρα και σχολιασμοί περί του οδικού δικτύου με υπομνήματα Συλλόγων, γράμματα και προτάσεις ιδιωτών και αρθρογράφων του περιοδικού.

“Το Χάνι των Μπαλταίων” στον παλιό δρόμο προς το Αγρίνιο προς Μπρουσό κατασκευασμένο περίπου το 1860 (anexitilo.net)

5. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΑΡΤΑ- ΚΑΛΑΡΡΥΤΕΣ, ΤΑ ΧΑΝΙΑ & ΟΙ ΑΓΩΓΙΑΤΕΣ

Μια πρώτη λεπτομερή καταγραφή του οδικού δικτύου από την Άρτα στους Καλαρρύτες έχουμε από τον Ι. Κοκίδη το 1880 : “Από Άρτης εις Καλεντίνι ώραι 5, εκείθεν εις Ράμια ώραι 7, εκείθεν εις Άγναντα ώραι 2 ³/₄ , εκείθεν εις Καλαρρύτας ώραι 4 ¹/₂ .

Η οδός αυτή είναι μακρά και πολύ ομαλωτέρα της διά της δεξιάς όχθης του ποταμού της Άρτας. Αρχεται δ’ από Άρτας και μετά 5 ώρας διέρχεται το χωρίον Καλεντίνι, (σημειωτέον ότι το χωρίον τούτο είναι έτερον παρά το Καλενδίνιον το και Βελεντζικόν καλούμενον). Μετά 7 έτι ώρας καθ’ όλον το διάστημα των οποίων η οδός ευρίσκεται επί των δυτικών κλιτύων του όρους Τσουμέρκα, φθάνει εις το χωρίον Ράμια. Εκείθεν ανά ¹/₂ ώραν διέρχεται διά των χωρίων Λεπιανά, Σερέσι και μετά ³/₄ της ώρας διά του χωρίου Σχορέτοσα. Εκείθεν η οδός μετά 1 ώραν λήγει εις το χωρίον Άγναντα, πέραν του οποίου συναντά την διά της δεξιάς όχθης του ποταμού της Άρτας οδόν προς τους Καλαρρύτας. Το τελευταίον τούτο διάστημα είναι 4 ¹/₂ ωρών.” (Κοκίδης, 1880)

Μια ακόμη μαρτυρία, λίγα χρόνια αργότερα, βρίσκουμε στην Ηπειρωτική Εταιρεία σε άρθρο του Σ. Τζουμάκα : “Μέχρι το 1902 ο δημόσιος δρόμος από

Άρτα μέχρι Πράμαντα ήταν καλντερίμι και ακολουθούσε την εξής διαδρομή : Άρτα - Κρυονέρι - Αγριλιά - Μακρύκαμπος - Μικροσπηλιά - Καταρράκτης - Άγναντα - Πράμαντα - Μελισσουργοί. Ο βασικός μουλαρόδρομος με καλντερίμι διακλαδιζόταν πρώτα στην Καλεντίνη για Βουργαρέλι και έπειτα στο Δίστρατο. Ο παραποτάμιος κλάδος μετά το Δίστρατο ακολουθούσε την πορεία Φτέρη, Κρυονέρι, Μακρύκαμπος (Λεπιανά), Καταρράκτης.

Το έτος 1902 έγινε η πέτρινη γέφυρα Σγάρας (επί βουλευτή Κωτικά), στη θέση «Αντώνη Γραβιά» και άλλαξε η διαδρομή και πέρα από το Σκοτωμένο και Σγάρα. Έτσι η νέα διαδρομή που δημιουργήθηκε μετά τον Καταρράκτη ήταν η εξής : Σκοτωμένο - πλαγιά Σίτα - Γέφυρα Σγάρας - Τζουμακαίικα - Άγιος Γεώργιος - (Σούφη) - Άρτισσα - Άγναντα - Πράμαντα - Μελισσουργοί. Ο δρόμος εξακολουθούσε να είναι ένα καλντερίμι κατάλληλο για να περπατούν τα φορτωμένα ζώα και οι αγωγάτες αλλά και οι βλάχοι με τα κοπάδια τους την άνοιξη και το φθινόπωρο. Ήταν ένας μουλαρόδρομος ή μια βλαχόστρατα κατά περίπτωση.” (Τζουμάκας, 2006)

Οι αγωγάτες προς τα Τζουμέρκα ξεκινούσαν συνήθως από την Άρτα στις 4 το απόγευμα, παρέα με άλλους 20-30 αγωγάτες κι ένα караβάνι με 60-90 ζώα. Μετά από διαδρομή τριών ωρών έκαναν την πρώτη στάση στο Πλατανόρεμα. Εκεί διανυκτέρευαν και στις 3 ή 4 το πρωί ξυπνούσαν. Έπιναν καφέ (με πολλή ζάχαρη για να αντέξουν στην πεζοπορία), φόρτωναν και αναχωρούσαν. Έκαναν μεσημέρι στο Κρυονέρι, στο χάνι του Σφήκα. Κάθονταν περίπου 2-3 ώρες να ξεκουραστούν τα ζώα και το απόγευμα έφταναν στη Σγάρα για διανυκτέρευση. Την άλλη μέρα αναχωρούσαν για τα Άγναντα, τα Πράμαντα, τους Μελισσουργούς, το Ματσούκι ή τους Καλαρύτες. Η διαδρομή από τη Σγάρα ως τα Πράμαντα ήταν 5 ώρες και ως τους Μελισσουργούς 6 ώρες.

“Το 1938 ο δημόσιος δρόμος πλέον έφτασε ως το Δίστρατο και το πρώτο αυτοκίνητο που ταξίδεψε ως εκεί ήταν το φορτηγό του Σπύρου Κουτρούμπα. Οι κάτοικοι των παραπάνω περιοχών κατέβαιναν με τα ζώα μέχρι το Δίστρατο και απ’ εκεί ανέβαιναν στην καρότσα του φορτηγού και ταξίδευαν ως την Άρτα. Όταν πρωτοπήγα στο Γυμνάσιο στην Άρτα μετά τον πόλεμο, ταξίδεψα με άλλα 100 άτομα στη καρότσα του φορτηγού του Σπύρου Κουτρούμπα και παραλίγο να πάθω ασφυξία καθώς ήμουν μικρός και αδύναμος ανάμεσα σε 100 άτομα.” (Μαρτυρία Γ. Κόρδα, Δάσκαλου)

«Μέχρι το 1950 το αυτοκίνητο έφτασε στην Ανεμορράχη (Μπούγα). Το 1952, με χειρωνακτική προσωπική εργασία, έφτασε στο Σκοτωμένο. Εκεί έγινε σταθμός και απ’ εκεί φόρτωναν πλέον οι αγωγάτες. Το 1953 έφτασε ο δρόμος στη Γέφυρα Σγάρας όπου καθελώθηκε για δυο χρόνια γιατί η γέφυρα δεν είχε τις προδιαγραφές για να περνά επάνω αυτοκίνητο. Τα χάνια των Αντώνη Γραβιά, Μήτσου Αγγέλη και Βάιου Τζουμάκα εξυπηρετούσαν τώρα τους επιβάτες του αυτοκινήτου. Εκεί έρχονταν τώρα οι επιβάτες για να πάρουν το λεωφορείο στις 8 το πρωί. Από τους Μελισσουργούς έπρεπε να ξεκινήσουν

στις 2 η ώρα το πρωί, είτε με τα πόδια ή καβάλα στα ζώα, για να το προλάβουν. Η διαδρομή του αυτοκινήτου από τη Σγάρα μέχρι την Άρτα στη δεκαετία του '50 διαρκούσε 10 ώρες. Τέλος το 1955 ο δρόμος έφτασε στα Άγναντα. Την χάραξη του δρόμου έκανε ο μηχανικός Μαντάς με υπόδειξη του Γεωργίου Τσαρτσώνη». (Τζουμάκας, 2006)

Πολλά βέβαια από τα παραπάνω χάνια ήταν απλά καφενεία στα οποία οι αγωγιάτες σταματούσαν για λίγο να ξεκουραστούν. Στα μεγάλα χάνια όπου και θα διανυκτέρευαν, πρώτα ξεφόρτωναν τα ζώα και τα στάβλιζαν ή, το καλοκαίρι, τα έδεναν έξω από το στάβλο σε ειδικά παχνιά. Ο στάβλος έπαιρνε συνήθως 30-40 ζώα. Μετά πήγαιναν στην αποθήκη με τον χατζή, ζύγιζαν μαζί την τροφή για τα ζώα, 4-5 κιλά για το καθένα και μετά πήγαιναν οι ίδιοι να τα ταΐσουν. Ύστερα από δυο με τρεις ώρες, όταν τα ζώα είχαν ξεϊδρώσει τα πήγαιναν να τα ποτίσουν. Το πρωί πριν φύγουν έβαζαν στο ταισάρι του ζώου βρόμη για να φάει να δυναμώσει. Όλο το βράδυ ο χατζής με την οικογένειά του ήταν στο πόδι να περιποιηθούν τους οδοιπόρους. Το φαγητό που ετοιμάζαν συνήθως ήταν φασόλια, φακές, πατάτες γιαχνί, πατάτες τηγανητές με αυγά, βακαλάος, ρέγκες, σαρδέλες παστές και πότε - πότε κότα ή κόκορας. Το ψωμί στα χάνια ήταν συνήθως καλαμποκίσιο ή μπομποτά αν και οι αγωγιάτες είχαν πάντα ψωμί και τυρί μαζί τους. Πριν πέσουν για ύπνο οι αγωγιάτες πλήρωναν για την τροφή των ζώων και το φαγητό τους μαζί με τον πρωινό καφέ. Δεν πλήρωναν "χανιάτικο" για τον ύπνο όμως.

«Το μεγαλύτερο χάνι ήταν του Κοντού που ήταν και το πιο οργανωμένο, με πιο άνετους χώρους για φαγητό και ύπνο και μεγαλύτερους στάβλους. Νοίκιαζε τους μικρούς κάμπους στο Βαθόκαμπο (Πολύτσανα) και στη Φτέρη ώστε με το τριφύλλι που έσπερνε να τροφοδοτεί το χάνι. Κήκε απ' τους Γερμανούς το '43. Αντίστοιχης δυναμικότητας λέγαν ότι ήταν του Τσιμπλή στην Καλεντίνη και του Λουλούδα στο Κρουονέρι, δίπλα στη Βρύση του Λουλούδα.» (Μαρτυρία Χρήστου Ντάλα)

5.1. ΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΚΑΛΑΡΡΥΤΕΣ **- Πράμαντα - ΑΡΤΑ**

Ανεμότρυπα των Πραμάντων προς το μέρος των Κτιστάδων

1. Της Χρύσαινας για τους αγωγιάτες των Καλαριτών και Ματσουκίου

Σγάρα

1. Χάνι Τζουμακαίικα των αδελφών Κωσταντίνου (Ντούλα)

2. Χάνι Γραβαίων, Αντώνη και Γεωργίου

3. Χάνι Δημητρίου Σπ. Τζουμάκα

Ερείπια από το Χάνι μεταξύ Πραμάντων και Κηπίνας (Φωτο Β. Γκανιάτσας)

Άγιος Γεώργιος

- 1.Χάνι Μήτσου Αγγέλη,
- 2.Χάνι Κώστα Σωτηρίου, που αργότερα νοίκιασε για κάποιο διάστημα ο Γιώργος Γιαννάκης,
- 3.Χάνι Κώστα Φούρκα, που αργότερα νοίκιασε για κάποιο διάστημα ο Κώστας Γιαννάκης

Σκοτωμένο

- 1.Χάνι Βασιλη Βλάχου

Μικροσηλιά (χαμηλά)

- 1.Χάνι Κώστα Μάμαλη
- 2.Χάνι Στράτου Κορδούλα

Μακρύκαμπος (Λεπιανά)

- 1.Χάνι Κώστα Αγγέλη,
- 2.Χάνι Παναγιώτη Παντού
- 3.Χάνι Γιάννη κ Κώστα Παππά

Κούλια

- 1.Χάνι Νικολάου Γκατζόγια

Αγριλιά Ράμιας

- 1.Χάνι Νικολάου κ Λάμπρου Καρκάβελου,
- 2.Χάνι Γεωργίου κ Βασιλείου Φλούδα

Πριν το Κρουονέρι

- 1.Χάνι Κωσταντέλου,
- 2.Χάνι Δημητρίου Μπατσή

Κρουονέρι

- 1.Χάνι Νικολάου Σφήκα,
- 2.Χάνι Γεωργίου
- 3.Χάνι Βασιλείου Φεύγα
- 4.Χάνι Ιωάννη Λελούδα

Πολύτσιανα

- 1.Χάνι Χολέβα ,
- 2.Χάνι Μπαρτζώκα

Φτέρη

- 1.Χάνι Βασιλη Ντούλα,
- 2.Χάνι Αλέξη Μπαλαούρα,
- 3.Χάνι Κων/νου Ζαχαρή
- 4.Χάνι Βασιλη Θεοχάρη

Ερείπια από το Χάνι της Πολιτοάς (Φωτο Β. Γκανιάτσας)

Δίστρατο(Λυκούρες)

1.Χάνι Κώτσο & Μιχαήλ Κοντού

Στα σύνορα με τη Φτέρη κοντά στη Βρύση του Κοντού.

2. Χάνι Μαρίας Βόβλα

Κάτω από το σχολείο στη θέση Σαρμανίτσα

3. Χάνι Κώτσο Γιωργάκη (Μπαζίνα)

Κοντά στο σημερινό σπίτι του Πέτρο Φούκα μάλλον για μικρό διάστημα

4. Χάνι Γιάννη Παπανικολάου (Παπαδή)

Στην κορυφή του Τραπεζακίου με είσοδο από το δρόμο και δεύτερη στο κάτω μέρος μάλλον για αχυρώνα και στάβλο. Στις μέρες μας λειτουργούσε για ένα μικρό διάστημα και σαν γύφτικο (του Μήτρου Μπούκα)

5. Χάνι Νίκου Τζαμάκου

Στη θέση που βρίσκεται σήμερα το Τζαμακέϊκο σπίτι δίπλα στο δρόμο

6. Χάνι Κώστα Παπαχρήστου

Στο σημερινό σπίτι του Παπαχρήστου, σε οικόπεδο μάλλον βακούφικο του Αη Γιώργη. Αργότερα, στις μέρες μας, λειτούργησε και σαν καφενείο του χωριού.

7. Χάνι Γιώργου και Βαγγέλη Τσαρακλή

Στη σημερινή διακλάδωση προς Ανεμορράχη, όπου σήμερα το σπίτι του Αριστείδη Ντάλα

8. Χάνι Γιώργου Τσουβάλα

Στο ψηλότερο μέρος του χωριού μάλλον πρόχειρο.

9. Χάνι Γιώργου Ρόβα

Όπου σήμερα το σπίτι του Σολούπη

10. Χάνι Πάνου Τζαμάκου

Στα σύνορα με την Καλεντίνη όπου σήμερα τα Μπαρτσωκέικα.(Μαρτυρία Χ. Ντάλα).

Κάτω Καλεντίνη

- 1.Χάνι Αθανάσιου Τσιμπλή,
- 2.Χάνι Ιωάννη Μπάμπαλη,
- 3.Χάνι Δημήτριου Σβηνέλη
- 4.Χάνι Λάμπρου Ταγκαρέλη

Πλατανόρεμα

- 1.Χάνι Αθανάσιου Σαλαμούρα,
- 2.Χάνι Ευάγγελου Τσίρου

Πουρνάρι

- 1.Χάνι Αλέξανδρου Πρίντζου
- 2.Χάνι Θεόδωρου Μπακατσέλου

Ερείπια Χανιού Κωνσταντίνου Κοντού στο Δίστρατο (Φωτο Β. Γκανιάτσας)

6. Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΡΤΑ - ΑΣΤΡΟΧΩΡΙ - ΓΕΦΥΡΑ ΚΟΡΑΚΟΥ

“Από Άρτας εις Λιβίτσικον ώραι 3 και ½, εκείθεν εις Βελεντσικόν ώραι 4, εκείθεν εις Καταβόθραν ώραι 5, εκείθεν εις γέφυραν Κόρακα ώραι 4 ½, εκείθεν εις Λιάσκοβον ώραι 2 ½. Από Άρτας η οδός διέρχεται ΜΑ επί 1 ½ ώραν διά της πεδιάδος, και μετά 2 έτι

ωρών άνοδον επί των δυτικών κλιτύων του όρους Ζυγού λήγει εις χωρίον Λιβίτσικον. Εκείθεν η οδός ανέρχεται και κατέρχεται δια μακρών υψωμάτων καταφύτων υπό μικρών αγρίων δένδρων ως π.χ. ερικών, σχοίνων, αγριελαιών κλπ. Μετά 4 ώρας λήγει εις το χωρίον Βελεντσικόν ή Καλενδίνι Βελεντσικού, αφού προηγουμένως διέλθη διά λιθοκτίστου τινος γεφύρας του ομωνύμου τω χωρίω ποταμού, όστις χύνεται εις τον ποταμόν της Άρτης (Άραχθον). Από του χωρίου τούτου η οδός καθίσταται λίαν απότομος ή μάλλον επειν ορεινή ατραπός ανερχομένη εις θέσιν Πλάτανον του όρους Γαβρόβου. Από του Πλατάνου κατέρχεται πάλιν αποτόμως εις το χωρίον Καταβόθραις. Η απόστασις από Βελεντσικού εις Καταβόθρας είναι 5 ωρών. Αυτόθι η οδός διέρχεται δια δάσους και επί ομαλωτέρου εδάφους, λήγουσα μετά 2 ώρας εις χωρίον Μυλιανά. Μετά 2 έτι ώρας από Μυλιανών η οδός λήγει εις το χωρίον Βρεστενίτσαν. Από του χωρίου τούτου η οδός κατέρχεται και μεθ' ½ ώραν διέρχεται εις την αντιπέραν όχθην του ποταμού Άσπρου επί της γέφυρας του Κόρακα. Αυτόθεν η οδός διακλαδούται και προς Βορράν μεν διευθύνεται προς το χωρίον του Ασπροποτάμου Λιάσκοβον , όπερ απέχει της γεφύρας του Κόρακα 2 ½ ώρας, προς μεσημβρίαν δε προς το χωρίον Βραγκιανά και εκείθεν εις το εντός των παλαιών Ελληνικών ορίων χωρίον Χωρίγκοβον." (Κοκίδης, 1880).

Αργότερα ο δημόσιος δρόμος από την Άρτα ως το Αστροχώρι, προς τα χωριά δηλαδή του Άνω Ραδοβυζίου, ακολουθούσε την εξής διαδρομή : Άρτα - Διόδια - Θεοτοκίό - Πουρνάρι - Βίγλα - Ζυγός - Βοίδαρου - Άνω Καλεντινή - Τέμπλες - Ξηρόκαμπος - Κρανιές - Αστροχώρι. Σ' ολόκληρη αυτή τη διαδρομή από παρακαμπτήριους δρομίσκους και διασταυρώσεις, ανταμώνονταν άνθρωποι απ' όλα σχεδόν τα χωριά του Ραδοβυζίου και συνέχιζαν την πορεία τους από και προς την Άρτα κατά παρέες.

Στην διαδρομή Μεσόπυργος - Μεγαλόχαρη - Άρτα, η οποία εξυπηρετούσε και το Αυλάκι του ορεινού Βάλτου αλλά και τα έναντι του Αχελώου χωριά της Αργιθέας Καρδίτσας, στο δρόμο που ακολουθούσε την διαδρομή Κανάλια - Γάβρογο - Βελεντζικό - Προσήλια - Κάτω Παναγία Διασέλλου - Ζυγός - Άρτα, υπήρχε ένα σημείο αναψυχής και ξεκούρασης. Αυτό ήταν στα Μπουγάνια Γαβρόγου όπου στα πατρογονικά του κτήματα, ο Νικόλας Κραμπής είχε ένα στοιχειώδες καφενεδάκι. Σ' αυτό σερβιριζόταν καφές, ούζο, λουκούμι και νερό. Η λειτουργία του σταμάτησε οριστικά στην διάρκεια του εμφυλίου. Έκτοτε, λόγω γήρατος του ιδιοκτήτη αλλά και λόγω αλλαγών στις οδοπορικές διαδρομές, και των εξελίξεων στις οδικές μεταφορές, έλλειψε και η ανάγκη του. Οι εξιστορήσεις των παλαιότερων κατοίκων της εν λόγω περιοχής επεσήμαναν πως οι οδοιπόροι από τα προαναφερόμενα χωριά, όριζαν ως απαραίτητο στόχο, την άφιξη στην Άρτα, μέσα στην ίδια μέρα προφανώς λόγω ανυπαρξίας καταλυμάτων διανυκτέρευσης. (Μαρτυρία Δημήτρη Κραμπή)

φθάνει μετά 1 ½ ώρας εις το χωρίον Κάτω Πέτα. Εκείθεν ανερχόμενη επί 3 ½ ώρας επί εδάφους δυσβάτου, λήγει εις το χωρίον Σκουληκαριά. Από του χωρίου τούτου η οδός ανέρχεται και εΐτα κατέρχεται το όρος Γάβρογον και μετά τέσσαρας ώρας από Σκουληκαριάς διέρχεται διά του χωρίου Σομερούς. Εκείθεν διά του Πύργου Χασάν Μαλίμ (1 ½) λήγει εις την γέφυραν του Κόρακα. Το διάστημα από Σομερούς εις την ρηθείσαν γέφυραν είναι 3 ½ ωρών. Από Σκουληκαριάς υπάρχει και ετέρα οδός διευθυνομένη εις χωρίον Μπότσι και εκείθεν εις Πύργον Χασάν Μαλίμ και γέφυραν Κόρακα.” (Κοκίδης, 1880)

Αν οι κάτοικοι της Σκουληκαριάς και του Γιαννιώτη επιθυμούσαν να κατέβουν στο Κομπότι πήγαιναν μέσω της ρεματιάς που οδηγεί στο Κλειδί από Αυγεραϊίκα, Τριανταφυλαϊίκα. Στο δρόμο σταματούσαν για λίγη ξεκούραση κι έναν καφέ με λουκούμι κοντά στο Κλειδί, στο καφενείο του Λάμπρου Καραχρήστου. Από 'κει, έστριβαν αριστερά και έπεφταν στην ρεματιά που χωρίζει το Κλειδί από την Φλωριάδα, την λεγόμενη Ποταμούλα, κι απ' εκεί ακολουθούσαν το μονοπάτι που τους έβγαζε στο Κομπότι. Χιλιομετρικά η απόσταση ήταν λιγότερη από την σημερινή αμαξιτή. Έτσι έφταναν την ίδια μέρα. Στη διαδρομή αυτή δεν υπήρχαν χάνια και αν κάποια φορά έπρεπε να διανυκτερεύσει κάποιος, συνήθως τον φιλοξενούσαν σε κάποιο σπίτι. (Μαρτυρία Λάμπρου Παπακοσμά)

6.1. ΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΡΤΑ - ΓΕΦΥΡΑ ΚΟΡΑΚΟΥ

Οι οδοιπόροι από τον δρόμο γέφυρα Κοράκου- Άρτα, αλλά και από Καστανιά-Άρτα, περνούσαν από το δρόμο Αστροχώρι-Ρετσιανά-Ζυγός. Υπολογίζοντας με βάση τη σημερινή αμαξιτή απόσταση που είναι 70 χλμ. από την Άρτα, ήθελαν περίπου 20 ώρες δεδομένου πως πήγαιναν πιο αργά διότι κουβαλούσαν εμπορεύματα, ζώα και άλλα πράγματα καθώς επίσης και λόγω του δύσβατου του εδάφους. Στάση έκαναν στο Διχομοίρι που βρίσκεται περίπου στο μέσον της απόστασης, σε τρία σημεία :

1. Στο καφενεδάκι που ανήκε στην Μαρία Στόγια όπου δίπλα υπήρχε ένα μικρό χάνι που είχε δημιουργηθεί από τον υιοθετηθέντα γιό της Φώτη Γιώτη, στο οποίο κάποιος μπορούσε και να διανυκτερεύσει.

Το Χάνι της Ασφάκας Ιωαννίνων, 1830

2. Στην ίδια περιοχή (Κούφαλος Διχομοιρίου) είχε χάνι ο "Παχούλας" που ήταν και το πιο μεγάλο και γνωστό.

3. Στο Μαραθόρεμμα Διχομοιρίου, τοποθεσία πριν φτάσουμε στο Διχομοίρι από Άρτα, βρίσκεται πάνω στο δρόμο το πατρικό του Βασίλη Μπεσλικά. Εκεί οι οδοιπόροι, σταμάταγαν ζητώντας νερό και ότι άλλο υπήρχε και πολλές φορές διανυκτέρευαν εκεί. Έτσι χωρίς ποτέ να χαρακτηριστεί χάνι, γιατί ήταν το σπίτι τους και δεν ζήτησαν ποτέ αμοιβή από τους διαβάτες, έγινε ένα γνωστό σημείο ανάπαυλας και ξεκούρασης. (Μαρτυρία Βασίλη Μπεσλικά)

Στο Ζυγό επίσης, που ήταν το πέρασμα από το ορεινό Ραδοβύζι προς τα πεδινά της Άρτας λειτούργησε για πολλές δεκαετίες (μέχρι το 1950) το χάνι του Λεωνίδα Καρανάτη. «Ήταν ξακουστό σε όλη την περιοχή καθώς ο ιδιοκτήτης του, κατά γενική ομολογία όσων τον γνώρισαν και διέμειναν στο χάνι, ήταν καταδεκτικός και πονόψυχος άνθρωπος. Ήταν χαρακτηριστική η φράση των ταξιδιωτών τότε «Θ' ανταμωθούμε στο χάν' τ' Καρανάτη». Στο ισόγειο υπήρχε καφενείο με τζάκι που τον χειμώνα έκαιγε ασταμάτητα. Σ' αυτό σερβίρονταν καφέδες, τσάι, λουκούμια, ποτά, κυρίως ούζο και διάφορα γλυκά. Μπορούσε δε κάποιος να βρει και είδη μπακαλικής ενώ υπήρχε ακόμα και χώρος για χαρτοπαίγνια. Στο κατώι κοιμόνταν οι διανυκτερευόντες ταξιδιώτες. Το καλοκαίρι, που οι ταξιδιώτες ήταν περισσότεροι, λόγω στενότητας χώρου αρκετοί διανυκτέρευαν στην αυλή. Ο γιός του Λεωνίδα Καρανάτη, Ελευθέριος, θυμάται πως μια βραδιά ξενάγησαν 140 άτομα μέσα και έξω από το χάνι. Ξημερώνοντας έδιναν ελάχιστα χρήματα στο χανιτζή ή λίγα από τα προϊόντα τους, το λεγόμενο «χανιάτικο», για το φαγητό, την

τροφή των ζώων τους και τα άλλα μικροέξοδα στο καφενείο. Επειδή πολλοί από τους ταξιδιώτες ήταν πάμφτωχοι, άλλοι αξιολύπητοι από την ανέχεια, άλλοι άρρωστοι που «δεν είχαν στον ήλιο μοίρα», ο χανιτζής Καρανάτσης, πονόψυχος καθώς ήταν, δεν τους έπαιρνε απολύτως τίποτα για τη διαμονή τους.» (Χρήστου, 2000)

7. Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΡΤΑ - ΒΟΥΡΓΑΡΕΛΙ - ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΑ

Η πρώτη καταγραφή από τον Κοκίδη το 1880, ένα χρόνο πριν την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους καταγράφεται ως εξής : "Από Άρτας έως Καλεντινί 5 ώρες, εκείθεν μέχρι Βουργαρέλι 4 ½ ώρες, εκείθεν μέχρι Θεοδώριανα 4 ώρες, εκείθεν μέχρι Μελισσουργοί 4 ώρες, εκείθεν μέχρι Καλαρρύται 3 ½ ώρες.

Το μήκος της οδού Άρτας μέχρι Καλεντινίου ως εμνημονεύθη ανωτέρω είναι 5 ωρών. Αυτόθεν άρχεται η οδός διατρέχουσα την ομαλήν κοίτην του ποταμού Σαραντάπορου, και μετά 4 ½ ώρας φθάνει εις το χωρίον Βουργαρέλι. Από του χωρίου τούτου η οδός αναριχάται την απότομον και δύσβατον δυτικήν κλιτὸν του ὄρους Τσουμέρκα, και αφού ανέλθη αυτήν, κατέρχεται την ανατολικήν κλιτὸν, απολήγουσα εις Θεοδώριανα. Το διάστημα μεταξύ του χωρίου Βουργαρέλι και Θεοδώριανα είναι 4 ωρών. Εκείθεν η οδός διευθύνεται προς βορράν και μετά διέρχεται δια του χωρίου Μελισσουργοί, και μεθ' ετέρας 3 ½ ώρας λήγει εις το χωρίον Καλαρρύταις." (Κοκίδης, 1880).

Στη δύσβατη και ορεινή αυτή διαδρομή, σε μεγάλο μέρος της, ακόμη και μέχρι το 1950 περίπου, η συγκοινωνία με την Άρτα γίνονταν με τα πόδια και όχι και με την μεγαλύτερη ασφάλεια καθώς υπήρχαν ληστές. Η διαδρομή Άρτα - Θεοδώριανα διαρκούσε περίπου 15 ώρες με διανυκτέρευση σ' ένα από τα γνωστά χάνια ή στην ύπαιθρο με μεταφορικό μέσο τα μουλάρια. Βέβαια και οι άνθρωποι κουβαλούσαν πράγματα, οι άντρες στον ὄμο και οι γυναίκες ζαλιγκωμένες με φορτίο 40 οκάδες περίπου. Όσοι συνέχιζαν προς τη Θεσσαλία ακολουθούσαν το δρόμο μέσω Νεράιδας. Το 1933 επί της εθνικής οδού Άρτης - Τρικάλων είχε ήδη κατασκευασθεί η από το Βουργαρέλι μέχρι του τέρατος (24^{ον} χιλιόμετρον, Χάνι Τυρολόγου) αμαξιτή οδός και η Γέφυρα Κοντοδήμα ή Παλιουρή. «Η γέφυρα αυτή, ήτις εξασφαλίζει πλέον την μετά της Άρτης συγκοινωνίαν των χωρίων Θεοδωρίας, μήκους 60 μέτρων και μετά των εκατέρωθεν προσβάσεων 90, με ανοίγματα, εκ των οποίων το μεσαίον 16 μέτρων και τόξα δύο, είναι άπασα λιθόκτιστος, πλην του εξ μέτρων πλάτους καταστρώματος, ὄπερ εἶνε εκ τσιμέντου. Από τεχνικής απόψεως ουδέν το εξαιρετικόν παρουσιάζει, υπήρξεν ὄμως πολύ δαπανηρά, διότι εστοίχισε 2.500.000 και είναι εκτάκτως ωραία....» (Αρτινά και Τζουμερκιώτικα Νέα, 1933). Αργότερα "..... η στρατηγική σημασία της περιοχής κατά τον εμφύλιο, οδήγησε το στρατό στην απόφαση να διανοίξει δρόμο από το Βουργαρέλι στα Θεοδώριανα. Ο δρόμος αυτός, ανάμεσα από Βουργαρέλι και

Αθαμάνιο, έστριβε αριστερά προς τις Σπάθες, περνούσε από τη ράχη του Σταυρού πιο ψηλά από το εικόνισμα, συνέχιζε προς τα Αηδίνια και κατέβαινε στα Θεοδώριανα από το Κουτσοχέρι, από εκεί που ήταν το παλιό εικόνισμα.” (Σκουτέλας, 2006)

7.1. ΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΡΤΑ - ΒΟΥΡΓΑΡΕΛΙ - ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΑ

Το Χάνι Κοντοδήμα, αρχές δεκαετίας του '60 (Φωτο από Αρχείο Αφροδίτης Κοντοδήμα)

Χάνι Κοντοδήμα

Το Χάνι Κοντοδήμα, ιδιοκτησίας Γεωργίου και Αφροδίτης Κοντοδήμα, λειτούργησε από τα χρόνια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου μέχρι και την δεκαετία του '70. Βρισκόταν στο 47^ο χιλ. του δρόμου Άρτας - Βουργαρελίου και στο 33^ο χιλ. του παλιού δρόμου Άρτας - Θεοδωριάνων, ο οποίος περνούσε ακριβώς μπροστά από τα χάνι. Ήταν δηλαδή ακριβώς στη μέση της απόστασης από την Άρτα προς τα Θεοδώριανα και αποτελούσε τόπο διανυκτέρευσης των ταξιδιωτών γι' αυτό το οδοιπορικό διαρκούσε δυο μέρες.

Αποτελούνταν από ένα διώροφο κτίσμα με ένα δωμάτιο και τραπεζαρία, που λειτουργούσε και σαν καφεπαντοπωλείο και τρία δωμάτια στο δεύτερο όροφο. Δίπλα υπήρχε και ένα δεύτερο ισόγειο κτίσμα για τους ταξιδιώτες. Πολύ κοντά στο σπίτι υπήρχε φυσική πηγή που εξασφάλιζε πόσιμο νερό. Στις εποχές της πλήρους λειτουργίας του μπορούσε να φιλοξενήσει αρκετά άτομα, είτε ταξιδιώτες, είτε βοσκούς που μετακινούνταν από το βουνό στα χειμαδιά και αντίστροφα, μαζί με τα ζώα τους στους γύρω αγρούς. Επίσης για αρκετά χρόνια διέμεναν στο χάνι εργάτες της ΜΟΜΑ που κατασκεύαζαν τον αμαξιτό δρόμο. Το χάνι κήκε από τα γερμανικά στρατεύματα τον Οκτώβριο του 1943 και ξανακτίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '50. Σήμερα το κτίσμα εξακολουθεί να υπάρχει, απέχει 700 μέτρα από τον εθνικό δρόμο Άρτας – Τρικάλων, ενώ δεν ζει κανένας από τους ιδιοκτήτες του και είναι κλειστό και εγκαταλελειμμένο. (Μαρτυρία Αφροδίτης Κοντοδήμα)

Το Χάνι Κοντοδήμα σήμερα - Βόρεια πλευρά (Φωτο Αφροδίτης Κοντοδήμα)

Χάνι Τυρολόγου

Ο Γιώργος Τυρολόγος (1880-1938) δημιούργησε το Χάνι για τους αγωγιάτες στη θέση Βαμβακού, στον συνοικισμό Αγορασιά του Κάτω Αθαμανίου. Το 1924 ο χώρος παραχωρήθηκε για να δημιουργηθεί προσωρινό σχολείο στο οποίο ο δάσκαλος πληρωνόταν σε είδος, με αγροτικά προϊόντα. Το 1943 το χάνι καταστράφηκε ολοσχερώς μετά από εμπρησμό από τους Γερμανούς. Το 2014 πάρθηκε απόφαση να δημιουργηθεί Πινακοθήκη στη θέση Χάνι Τυρολόγου που θα στεγάσει το Αθαμανικό Κέντρο Τέχνης. Γράφει η Ευαγγελία Στασινού στο έντυπο “Περί Δημιουργίας Πολυχώρου Τέχνης στο Κάτω Αθαμάνιο Άρτης” : «.....Ο δρόμος έφτανε μέχρι εδώ, στο «Χάνι του Τυρολόγου», το οποίο ήταν του παππού μου του Γιώργου Τυρολόγου από το 1914, στο συνοικισμό Αγορασιά του Κάτω Αθαμανίου στη θέση Βαμβακού. Περιοχή τότε χωρίς αμαξωτό δρόμο, σχολείο και εκκλησία! Το 1922 μια ανοιχτή καλύβα στη θέση Τσιπρέϊκα στέγαζε, για δύο χρόνια, το προσωρινό υποτυπώδες σχολείο, το οποίο για δύο χρόνια αργότερα μεταφέρθηκε στο Χάνι του παππού μου! Από κει και πάνω η διέλευση και οι μεταφορές γινόταν με τα ζώα. Το 1936 οι μηχανικοί οι οποίοι είχαν αναλάβει τη διάνοιξη του δρόμου μέχρι το Βουργαρέλι εγκαταστάθηκαν εδώ, στο «Χάνι». Τότε τα χάνια διαδραμάτιζαν σπουδαίο κοινωνικό ρόλο, διότι ήταν τα στέκια της περιοχής και εξασφάλιζαν στους αγωγιάτες και τους περαστικούς ένα πιάτο φαγητό, ύπνο, και στάβλους για τα ζώα τους, τα οποία όπως έλεγε η μάνα μου, κατέκλυζαν τα χωράφια μας και δεν άφηναν τίποτα από φαί για τα δικά μας!».

8. ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΡΤΑ - ΓΕΦΥΡΑ ΠΛΑΚΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΕΞΙΑ ΟΧΘΗ ΤΟΥ ΑΡΑΧΘΟΥ

Η πρώτη καταγραφή της διαδρομής από την πλευρά του Ξηροβουνίου έγινε επίσης από τον Ι. Κοκίδη το 1880 και καταγράφεται ως εξής: «Από Άρτας εις Μπρένιστα ώραι 5 ¼. Εκείθεν εις Σκούπα ώραι 5, εκείθεν εις Βροδόν ώραι 2 ½, εκείθεν εις Καλέντσι ώραι 4, εκείθεν εις Κουτσουλιό ώραι 5, εκείθεν εις Ιωάννινα 2 ½. Η οδός αυτή κατά μεν το θέρος, ότε τα ύδατα του ποταμού της Άρτης εισίν ολίγα, διέρχεται προς το βόρειον μέρος της πόλεως διά του ρειθρου του ποταμού, εν καιρώ δε χειμώνος δια της προς νότον της πόλεως γεφύρας, ότε μηκύνεται η οδός, ομαλή ούσα, επί ¾ της ώρας. Από της γεφύρας η οδός διευθύνεται προς βοράν και μετά 2 ¼ ώρας διέρχεται διά του χωρίου Γρεμενίτσα. Εκείθεν η οδός ανέρχεται ομαλώς επί των ανατολικών κλιτύων του όρους Ξηροβουνού, καταφύτων υπό χαμοδένδρων και ιδίως σχοίνων. Μετά 3 ώρας διέρχεται πλησίον του χωρίου Μπρένιστα κατοικουμένου. Από του χωρίου τούτου η οδός ευρίσκεται επί των ανατολικών κλιτύων του Ξηροβουνού, αλλά διέρχεται δι' εδάφους καθισταμένου επί μάλλον δυσβάτου, ιδίως δ' η οδός ευρίσκεται επί αποκρήμνου εδάφους και λίαν στενή πλησίον της θέσεως Αβαρίτσα, 1 ώραν μακράν του χωρίου

Μπρένιστα ένθα συναντάται μετά της από Κουμουζάδων κλεισωρίας.....

Μετά 2 ½ ώρας από του χωρίου Μπρένιστα η οδός διέρχεται πλησίον του χωρίου Πεσιανά, όπερ μένει χαμηλά και ανατολικάς (δεξιά) εις διάστημα 20 λεπτών της ώρας. Μεθ' ½ ώραν από του χωρίου τούτου η οδός διέρχεται δια του χωρίου Νισίστα, οπόθεν η οδός ευρίσκεται επί εδάφους της αυτής φύσεως με το του προηγουμένου, αλλ' ήττον ανωμάλου. Εις διάστημα 2 ωρών από της Νισίστης η οδός διέρχεται δια του χωρίου Σκούπα, μετά 1 ½ έτι ώραν διέρχεται δια του χωρίου Ραψίστα, και μετά 1 έτι ώραν λήγει εις το χωρίον Βρονδόν. Το τελευταίον τμήμα της οδού ευρίσκεται επί των ανατολικών κλιτύων του Εηροβουνού, όπερ εις την θέσιν ταύτην ονομάζεται Πλάκα». (Κοκίδης, 1880)

Το Χάνι Κοντοδήμα - ανατολική πλευρά (Φωτο Αφροδίτης Κοντοδήμα)

Σε επόμενη καταγραφή λίγα χρόνια μετά, ο Ν. Σχινάς (1897) προβαίνει σε πιο λεπτομερή καταγραφή της διαδρομής που έχει ως εξής : “Άρτα- Μαράτι - Γραμμενίτσα - Δίστρατο - Εικόνισμα (Έλατος, συνοικία Μπρένιστας) -

Μακροχώραφο (Πουρνάρι) - Αβαρίτσα - Δίστρατο (έτερον του προηγούμενου) - Βρύση Μουσταφά (Σπήλαιο Μπιστούρας) - Πλάτανος Γεροδήμου - Βρύση Μπλομοτσά (Πιστιανά) - Βρύση Συκιάς (Νησίστα) - Βρύση Γεωργομάνου - Κρύα Βρύση (Ξιράκι Νησίστας) Βρύση Ρακόπουλου - Αγία Παρασκευή - Κακολάγκαδο - Βρύση στα Καμίνια - Βρύση Τσάπαλη - Καρτέρι Καλογήρου - Βρύση Κουφάλα (όριο Νησίστας - Σκούπας) - Μπολιάνα (Συνοικία Σκούπας) Βρύση στον Πλάτανο Σαριγιάννη - Στα Κονάκια Λουτραίων - Ράχη Κρασοπούλη - Τσοπαλεια - Ράχη στα δένδρα (όριο Σκούπας - Τσοβίστας) - Καλό ρεύμα Μητρογιάννη - Αριές (Τζοβίστα) - Εικόνισμα (Όριο Τζοβίστας - Ραψίστας) - Ρεύμα Ραψίστας (Ραψίστα) - Παναγιά - Τουρκομνήματα Δάφναις - Βρύση στις Κρανούλες - Καλό ρεύμα (όριον Βορδών) - Βρύση Χριστοδήμου - Στις Κούτρες (Βορδών) - Τσιλικαίοι - Γέφυρα Πλάκας". (Σχινάς, 1897)

8.1. ΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΡΤΑ - ΓΕΦΥΡΑ ΠΛΑΚΑΣ ΔΙΑ ΞΗΡΟΒΟΥΝΙΟΥ

Στη διαδρομή αυτή στα τέλη του 19^{ου} αι. ο Ν. Σχινάς καταγράφει τρία χάνια : Το πρώτο στη Θέση Βρύση Μπλομοτσά (Πιστιανά), το δεύτερο (Χάνι Σταυροβασιλη) στη διαδρομή ανάμεσα στα Πιστιανά - Νησίστα και τρίτο το έρημο Χάνι του Βασιλη Γεώργου μετά την Βρύση Τσάπαλη.

Επίσης ένα ακόμη χάνι καταγράφεται από τον Οικονομόπουλο το 1897 στη Γέφυρα της Πλάκας: « Εξ Αγνάντων επίσης ετέρα δύσβατος οδός, ομαλή δ' εν αρχή, φέρει διά του αρκτικώτερον κειμένου χωρίου Κουσοβίτσα μετά 3 ώρ. και 15' εις τον σταθμόν Γέφυρα Πλάκας, υψούμενον επί λόφου δεσπόζοντος της μονοτόξου και πλάτους μεν 3 μέτρων μήκους δε 39 μ. γεφύρας του Αράχθου, και έχοντα εγγύς ομώνυμον χάνι 10 ίππων όπου σταθμεύει και υποτελωνείον» (Οικονομόπουλος, 1897)

Μια θαυμάσια περιγραφή χανιού στην ίδια διαδρομή και όχι μόνο, διαβάζουμε στο αυτοβιογραφικό αφήγημα του Γιώργου Κοτζιούλα για το Χάνι του Ντούρου στο Καλέτζι, στο οποίο πήγε οικότροφος για να συνεχίσει τα γράμματα: «Θα ήταν όμως κρίμα ν' αφήσουμε το σχολαρχείο και τα Κατσανοχώρια χωρίς να γράψουμε λίγα και για το γερο-Ντούρο με τον κύκλο του, όπου πέρασα τη δεύτερη χρονιά μου. Ο Ντούρος ήταν πασίγνωστος στα Τζουμέρκα, γιατί βαστούσε χάνι πάνω στο δρόμο, κοντά στο πηγάδι του χωριού. Αυτή η ευκολία, το να υπάρχει σιμά το νερό, έκανε τους αγωγάτες των μερών μας να τον προτιμούν. Ξενυχτούσαν εκεί με τα μουλάρια τους, δένοντάς τα σ' ένα μικρό υπόστεγο και πλαγιάζοντας οι ίδιοι δίπλα, στο χάνι. Μα κι εκείνο μια καλύβα ήταν, μια χαλκατσούκα με τσατμά. Το 'στησε ο γερο-Ντούρος εκεί, σ' ένα κλείσμα δικό του, για να περάσει τα κακά γεράματα, τις ανάποδες χρονιές.

Είχε κάμει αντάρτης στα νιάτα του, πέρα στα σύνορα της Αλβανίας και πέρασε, φαίνεται, καλές μέρες. Μα τώρα που έγινε πάππος κι έμεινε προστάτης οικογενείας (ο γιος του ο λοχίας έλειπε στη Μικρασία), τι να κάμει κι αυτός, πώς να βγάλει το ψωμί του, άνοιξε κείνο το χάνι στο έμπα του χωριού, να 'χει νταραβέρι με τους Τζουμερκιώτες. Η αλήθεια είναι πως ταίριαζε ο γερο-Ντούρος με το φυσικό των πελατών του, γιατί ήταν κι εκείνος αλέγρος, χωρατατζής, ανοιχτόκαρδος σαν τους περαστικούς του μαγαζιού του.

Για μόνα έπιπλα είχε λίγα σκαμνιά και ανάλογες ψάθες λασπωμένες απ' τα ποδάρια τους (ήταν οι πρώτες που είδα εκεί στη ζωή μου). Αλλά το κυριότερο εφόδιο του χανιού ήταν η αδιάκοπη φωτιά του. Έκαιγε νύχτα μέρα, για χάρη τόσο της πελατείας όσο και του μαγαζάτορα, που ζέσταινε μ' αυτήν τα γέρικα κόκαλά του. Κι έβανε κάθε τόσο στη φωτιά το τσαγερό (άλλο μαραφέτι πρωτοείδωτο για μένα), βράζοντας τσάγια που του παράγγελναν ή που τα 'κανε, πιο συχνά, μόνος του και τους τα παρουσίαζε, σχεδόν υποχρεωτικά, γιατί μπορεί να 'ταν χορταστικοί στις κουβέντες τους οι άνθρωποι των Τζουμέρκων, αλλά βάρδα απ' τη σακούλα τους, που την είχαν κρεμασμένη απ' το λαιμό, διπλά κομποδεμένη, μέσα στο μπλέτσι, κατάσαρκα, σα φυλαχτό. Εκεί κατέβαινα κι εγώ τα βράδια, βγαίνοντας απ' το σπίτι που ήταν λίγο παραπάνω, μες στο χωριό, για να δώ τους πατριώτες μου και να μου φύγει ο καημός της πατρίδας.....

Άμα έρχονταν καμιά μαχαλιώτισσα, καμιά γειτόνισσά μας (γιατί δε σόκανε αυτή τη χάρη όποια όποια), έβγαζε απ' την ποδιά της κανένα καλούδι απ' το χωριό:

-Πάρ' το! Μου το 'δωσε η μάνα σου, μου το 'φερε η βάβω σου η Θόδω...

Ήταν μια ζωντανή επικοινωνία με το χωριό, με τον κόσμο που είχαμε αφήσει πίσω απ' το βουνό και που η νοσταλγία του μας έλιωνε νύχτα μέρα.

Οι Καλεντζίτισσες, ακοινώνητες για μας, λίγο ψηλομύτες, κοίταζαν εκεί στο πηγάδι τις γυναίκες τις δικές μας που κατέβαιναν απάνω απ' το χαλιά, έχοντας και κανέναν άντρα συντροφιά τους, έστω και λιανόπαιδο, έτσι για τον ίσκιο. Πριν έμπουν στο χωριό, στέκουνταν εκεί παραπάνω και φόραγαν τ' άσπρα μάλλινα τσουράπια τους, έβαναν στα πόδια και τα τσαρούχια που τα κράταγαν παραμάσχαλα (ή αποπίσω στο σεγκούνι, όσες έπλεκαν στο δρόμο), για να μην τα χαλάσουν στη στράτα και πάει χαμένο το διάφορο της πραμάτειας τους με το σαμαροσκούτι, με δυο μέρες περπάτημα θα χάλαγαν τα πετσώματα και θα 'ρχονταν ίσα ίσα με το κέρδος. Μα εδώ στο ξένο χωριό έπρεπε να τα φορέσουν λίγο, για τα μάτια των Κατσάνων, που δεν έπαυαν ωστόσο τις νύχτες αργά να λεν πίσω απ' τις αμπαρωμένες τους αυλόπορτες, περίφοβοι και στην ασφάλειά τους, με προσποιητή περιφρόνηση, με κρυφή ζήλεια για τις ατρόμητες γυναίκες των μερών μας:

-Άκου τις Τζουμερκιώτισσες τις ζαρκοπόδαρες! Περπατάν τα μεσάνυχτα μες στα λαγκάδια, σαν τις ξωθιές κι έχουν όρεξη, τραγουδάν κιόλας...

(Κοτζιούλας, 1948)

Η διαδρομή από την δεξιά πλευρά του Αράχθου ήταν αρκετά δύσβατη και γι' αυτό οι κάτοικοι της περιοχής προτιμούσαν την απέναντι διαδρομή,

διαβαίνοντας σε κάποιο σημείο τον Άραχθο για να ριχτούν απέναντι.. Ας μην ξεχνούμε ότι ο δρόμος αυτός έγινε αμαξιτός πολύ αργότερα παρότι η διαδρομή ως τη Γέφυρα της Πλάκας ήταν χιλιομετρικά μικρότερη.

Σε νεώτερες εποχές στο Κορφοβούνι υπήρχε κοντά στο σημερινό γήπεδο εκκλησία του Αϊ Γιάννη του Ριγανά, που σταματούσαν οι ταξιδιώτες να ξεδιψάσουν και να ξεκουραστούν. Ποιο πέρα, εκεί που είναι σήμερα ο Άγιος Χριστόφορος υπήρχε μοναστήρι το οποίο επίσης φιλοξενούσε πεζοπόρους και ταξιδιώτες (Μαρτυρία Βαγγέλη Κούσουλα).

Επίσης σύμφωνα με αναφορές των ντόπιων αργότερα στη Σκούπα λειτούργησε το Χάνι του Τσάπαλη και το Χάνι του Τζαρή κοντά στην ομώνυμη γέφυρα. (Μαρτυρία Γιώργου Λιαπάτη).

Ο παλιός δρομοδείκτης και το οίκημα στο Χάνι Κοντοδήμα που φιλοξενούσε τους ταξιδιώτες, όπως είναι σήμερα (Φωτο Αφροδίτης Κοντοδήμα)

9.ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Για αιώνες, το χάνι αποτέλεσε σημείο ανεφοδιασμού, διανυκτέρευσης και ξεκούρασης των διερχομένων. Σήμερα ελάχιστα από αυτά, όσα δεν γκρεμίστηκαν και σώθηκαν από τη φθορά του χρόνου και των ανθρώπων, έχουν μετατραπεί κυρίως σε χώρους λαογραφικού ενδιαφέροντος. Ιδιαίτερα στην περιοχή μας όλα σχεδόν κάηκαν από τους Γερμανούς το 1943.

10. Βιβλιογραφία

1. Arno Mehlan, Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια, «Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (ΙΕ'-ΙΘ' αιώνα)», Επιμέλεια: Σπύρος Ασδραχάς, Αθήνα, Εκδόσεις «Μέλισσα» 1979
2. Heyd W., Geschichhte des Levantehandels in Mittelalter, Stuttgart, 1879
3. Αρτινά και Τζουμερκιώτικα Νέα, τχ. 2, Ιωάννινα, 1932
4. Αρτινά και Τζουμερκιώτικα Νέα, τχ. 4, Ιωάννινα, 1933
5. Βαφιάς Γ., "Αναμνήσεις από την παλιά Άρτα, Άρτα
6. Βερτόδουλος Α., Λεύκωμα ΗΠΕΙΡΟΣ, Γιάννινα, 1995
7. Γαβρά Ε., *Χανιά και παραβάν σεράγια από τη Θεσσαλονίκη έως την πόλη των Σερρών και γύρω απ' αυτήν από το 1774 έως το 1913*, 1986
8. Διαμάντης Κ., *Η Άρτα στη ζωή και στη σκέψη των κατοίκων των χωριών της*, ΣΚΟΥΦΑΣ, τχ 1, Άρτα, 1955
9. Ζάχος Α., Αρχιτεκτονικές Αντιστιξεις από τον Ζάχο στο σήμερα, Επιμέλεια: Γιάννης Κιζής, Αθήνα, 2008
10. Ηπειρωτική Εταιρεία, τχ. 149, 1998
11. Καιροφύλας Κ., Ιστορικά σημειώματα περί Άρτης, Ηπειρωτικά Χρονικά, Έτος Δ', 1929
12. Κοκίδης Ι., Οδοπορικά Ηπείρου & Θεσσαλίας, Αθήνα, 1880
13. Κοτζιούλας Γ., Άπαντα, Εκδόσεις Δίφρος, 1957
14. Ουώρντ Ρ., *Ο Λόρδος Βύρων διανυκτέρευσε εδώ σε μετάφραση Έλλης Κιρκ-Δευτεραίου*, Ηπειρωτική Εταιρεία, τχ. 167, 1990
15. Οικονομόπουλος Η., Ιστορία του Ελληνοτουρκικού πολέμου, Αθήνα, 1897
16. Παγανέλης Σ., Πάρεργα φύλλα : Από του Σαρωνικού εις τον Αμπρακικόν Η Άρτα Τα Τσουμέρκα, Αθήνα, 1905
17. Σκουτέλας Ρ. Γ., Τα Θεοδώριανα Άρτας, Αθήνα, 2006
18. Σχινάς Ν., Οδοπορικόν Ηπείρου, Αθήνα, 1897
19. Τζουμάκας Σ., *Τα χάνια, οι χατζήδες και οι αγωγιάτες*, Ηπειρωτική Εταιρεία, τχ.296,2006.

20. Τσιλιγιάννης Κ., Σεργιάνι στην Παλιά Άρτα, Άρτα, 2013
21. Χρήστου, Κ., ΖΥΓΟΣ - ΛΕΒΙΤΣΙΚΟ, Αθήνα, 2000
22. Το Χάνι των Μπαλταίων https://www.anexitilo.net/2017/01/blog-post_75.html

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ΑΡΤΑ 28.10.2021

